

Josip Osti

Igra zrcal

(O romanu Ivana Lovrenovića *Potovanje Ivana Frane Jukića*)

Prozaist, esejist in publicist Ivan Lovrenović je rojen leta 1943 v Zagrebu. Del otroštva in mladosti je preživel v Mrkonjić Gradu, kjer je končal osemletko in tam, po končani gimnaziji in študiju na Filozofski fakulteti v Zagrebu, do odhoda v Sarajevo, leta 1976, živel in delal. Pozornost širše javnosti so pritegnili in tudi danes pritegujejo njegovi eseji o kulturni zgodovini Bosne in Hercegovine ter lucidni publicistični teksti o aktualnih dogajanjih. Ti so, žal, preusmerili pogled z njegove izvirne literature. Lovrenović pa je poleg knjige potopisne poezije iz leta 1975, in zgodb, ki jih je objavljial v literarnih revijah, leta 1977 objavil zelo zanimiv roman z naslovom *Potovanje Ivana Frane Jukića*. Zdi se mi, da je prav ta roman, ki je bil leta 1984/85 uvrščen tudi v zbirko Sodobna književnost narodov in narodnosti BiH v petdesetih knjigah, danes mogoče brati in tolmačiti celo ustrezneje njegovi vsebini kot prej. Tako v kontekstu ukvarjanja Ivana Lovrenovića s kulturno zgodovino Bosne in Hercegovine ter tudi v kontekstu današnjih političnih dogajanj v njej. Ne da bi ob tem spregledali mero soglasja in ubranosti vsebine in jezikovnega izražanja v romanu, zaradi katerih je po eni strani zgodovinsko zanesljiv, po drugi pa človeško pretresljiv ter umetniško prepričljiv in močen.

V Bosni in Hercegovini so živeli in, kljub vsemu, kar se je tam zadnja leta dogajalo, žive, in, če bo ostala celovita, nedvomno tudi bodo še naprej živeli pripadniki več narodov, različnih veroizpovedi in kulturnih tradicij. Lovrenović si je od začetka vojne v BiH, pa tudi po daytonskemu premirju, vestno prizadeval prav za celovito in enotno Bosno in Hercegovino. Zato lahko njegovo literarno-družbeno zavzetost primerjamo z angažmajem osrednjega lika v romanu *Potovanje Ivana Frane Jukića*.

Kljub temu da se nam zdi tovrstna primerjava zunaj obzorja same literature. Ni mogoče spregledati niti tega, da so sodobna dogajanja v Bosni v marsičem podobna dogajanjem v času, opisanem v romanu. Kajti zdi se, kot da se dogodki na tem ozemlju, čeprav enkrat kot ohranjanje velikega turškega cesarstva, drugič pa kot poskus ustanavljanja Velike Srbije, zrcalijo eni v drugih. Podobno se eden v drugem zrcalita avtor romana in njegov lik, ki ni izmišljen, temveč priklican iz zgodovine in oživljen v romanu. To potrjuje podobnost njunih pogledov na državnost Bosne, na človekove pravice in svobodo ljudi v njej ter njihovo enakopravnost z drugimi narodi oziroma njuno usklajeno razumevanje *bosenskega patriotizma*. Prav zaradi te igre zrcal lahko danes beremo, razumemo in tolmačimo Lovrenovićev roman drugače kot prej.

Čeprav je neredko izbira zgodovinskih oseb za lik dela pogojena z manjšo ali večjo sorodnostjo pisatelja z njimi in pogostejše s simpatijami kot antipatijami do njih, v literaturi ne poznam veliko podobnih primerov duhovnega soglasja avtorja z likom. Posebno, ker tu ne gre za pisateljevo projiciranje lastnega duhovnega habitusa in kroga njegovih obsesivnih idej v lik, bodisi da ta s prvoosebno govorico razkriva avtobiografičnost ali pa si jo s pisateljevo govorico v tretji osebi prizadeva prikriti, temveč za njegovo restavriranje z največjo akribijo oziroma z opiranjem na dostopne podatke iz njegovega življenjepisa in z navajanjem njegovih izvirnih tekstov. Ob tem se je Lovrenoviću zgodilo, kar se večini pisateljev ne dogaja, da ga je življenje, pozneje, soočalo z izkušnjami, ki so podobne tistim, s katerimi se je, v svojem času, soočala zgodovinska osebnost, pretočena v lik romana. Da, v pogojih obnovljene zgodovine, v življenju, ne le v literaturi, potrdi ne le svojo soglasnost, temveč tudi podobnost z angažiranim intelektualcem, kar je mladi bosanski frančiškan Ivan Frane Jukić, rojen 1818, umrl 1857, o katerem piše, kot narodno usmerjen bosanski patriot, tako po svojem delu kot tudi po svojem delovanju, resnično bil.

V tekstu z naslovom *Literatura bosenskih frančiškanov* Lovrenović pravi: "Jukićevo življenje in delo se uvrščata v sam vrh frančiškanske in sploh bosensko-hercegovske kulturnopolitične in literarne zgodovine. V svojem kratkem življenju (živel je manj kot štirideset let) je bil učitelj, zgodovinar, geograf, etnograf in začetnik številnih kulturnih pobud (tudi ustanovitelj prve bosensko-hercegovske literarne revije *Bosanski prijatelj*), politični bореc in plodovit pisatelj. Podobno kot pri številnih revolucionarjih je bila tudi njegova usoda mučeniška: zaradi njegovih političnih idej so ga pregnali iz Bosne, kamor se ni nikdar več vrnil. Umrl je v tujini, daleč od prijateljev in znancev. Vse, kar je napisal, priča tudi o prirojeni nadarjenosti: živahnost sloga in jezika, zanimivost pripovedovanja. Tudi po svojih potopisih, ki se tudi danes berejo kot vznemirljive literarne stvaritve, se uvršča med najboljše bosensko-hercegovske prozaiste.

Ko gre za literaturo, so med bosenskimi frančiškani od trinajstega stoletja, ko je opažena njihova navzočnost v Bosni, do danes, najpomembnejše osebnosti Matija Divković, Ivan Frane Jukić in Grgo Martić. Matija Divković kot utemeljitelj frančiškanske literature in eden izmed prvih zagovornikov enotnega

knjižnega jezika. Jukić, ki si je prizadeval za "osamosvojitve literature od religije", in Martić, ki je življenje posvetil "literaturi z jasnimi umetniškimi pretenzijami", sta bila oba narodno in bosensko usmerjena. "Literarno delo bosenskih frančiškanov", pravi Lovrenović v omenjenem tekstu, "tako v slogovnem kot tudi v idejno-tematskem in literarnozgodovinskem oziru, je integralno umeščeno v širši in splošnejši kontekst in pojem starejše hrvaške literature, z določenimi prepoznavnimi posebnostmi njenega bosensko-hercegovskega segmenta". Na to značilnost, posebno po propadu bosenske samostojnosti, s katero je propadla tudi zelo vplivna tako imenovana bosenska cerkev, krivoverna tako za katoliško kot tudi za pravoslavno, je po Lovrenovićevih besedah vplivalo to, da so "na relativno malem prostoru, eni poleg drugih, živeli ljudje z istim etničnim izvorom, jezikom, vendar pripadniki treh ver: muslimanske, katoliške in pravoslavne". V takšnih okoliščinah je bila frančiškanska dejavnost usmerjena predvsem v "ohranjanje katoliške vere" in v "močnejše povezovanje Bosne z evropskim zahodom". Za to in tudi za obrambo bosenske identitete svojega naroda znotraj "Bosne kot zgodovinske celote" si je prizadeval prav Ivan Frane Jukić.

Roman se začne, tako kot je prvi del tudi naslovljen, *na koncu poti* frančiškanskega redovnika in pregnanca Ivana Frane Jukića oziroma z njegovo predsmrtno agonijo, 20. maja leta 1857 na Dunaju, končuje pa z *Epilogom* oziroma z njegovo smrtjo, istega dne in na istem mestu. (Kolikor vemo, je Jukić umrl v dunajskih rovih 22. maja leta 1857, ne vemo pa zaradi česa; tudi za njegov grob se ni nikdar izvedelo.) Lovrenović skozi Jukićeva usta, v prvi osebi in kolikor je mogoče z njegovimi besedami ter navajajoč njegove misli oziroma citate iz njegovih tekstov (tako kot v tretji osebi s komentarji objektivnega pripovednika), govori o usodi tega privrženca ilirizma in strastnega borca za ohranjanje narodove identitete in državne integritete Bosne, ki je bila razpeta med Carigradom in Rimom, pozneje tudi Dunajem. Hkrati prikazuje takratne krvave dogodke v njej. V času po razglasitvi tanzimata oziroma reform v Turčiji leta 1839, ki naj bi pospešile evropeizacijo turškega cesarstva, v Bosni pa so prinesle upor velikih in majhnih fevdalcev, s tem pa tudi dela ljudstva, ki je trajal okrog dvajset let, vse dokler ga ni krvavo zadušil Omer-paša Latas leta 1851. Omer-paša Latas, kontroverzna osebnost srbskega rodu, rojen v Liki, je, po končanih avstrijskih vojaških šolah, v Turčiji, kamor je prebегnil, užival velik ugled uspešnega vojskovodje. Najbolj se je izkazal prav v zatiranju uporov, ne le v Bosni, proti oblasti v Carigradu. Obljubljene reforme, ki naj bi privedle do približevanja vseh dežel, ki so bile pod turško oblastjo, k Evropi, torej tudi Bosne, kot tudi sam Omer-paša Latas, zelo izobražen in prijeten sogovornik, so zbudile upanje Ivana Frane Jukića v uresničenje njegovih sanj in večletnih prizadevanj. Te je najbolj jasno izoblikoval v dvajsetih točkah v enem izmed tekstov, ki jih je napisal leta 1851. Čeprav je pred tem napisal celo pesem, v kateri hvali in povzdiguje Omer-pašo Latasa, je bila prav vsebina tega teksta razlog za njegovo aretacijo in zapor. Pokazalo se je, da je Jukić prepozno prepoznal in razkril pravi obraz Omer-paše

Latasa, surovega človeka, ki je vse podrejal svojim bolestnim ambicijam in ciljem, za uresničitev katerih ni izbiral sredstev.

Lovrenović je v romanu s svojevrstnim pripovedniškim spiritizmom priklical in predstavil ne le duha Ivana Frane Jukića, temveč tudi Omer-paše Latasa in še nekaterih zgodovinskih osebnosti, posebno iz vrst bosenskih frančiškanov. Seveda je Jukić kot glavni lik prikazan večstransko, jezikovno bolj plastično in prepričljivo. Drugi, z zahrbtnim, spremenljivim in krvoločnim Latasom vred, katerega postopki so usodno vplivali na njegovo usodo, so po koncepciji romana in sledeč njegovi notranji logiki stranski oz. posredni liki. Toda tudi takšni občutno prispevajo k verodostojnosti časa, ki nam ga je pisatelj pričaral tako z dogajanjem znotraj Jukića, kot tudi z opisom tistega, kar je bilo okrog njega; to pa je usodno vplivalo na krivuljo njegove življenjske poti, ki se je prezgodaj zaprla, če povem s sintagmo pesnika Maka Dizdara, v "okrutnost kroga".

Iz Ivana Frane Jukića, po lastnih besedah revnega bosenskega fratra, ki so se ga bala tri cesarstva, ker si je z vsemi močmi prizadeval, da bi se njegov narod lahko prištel med narode, se v romanu usuje plaz besed; v predsmrtni agoniji vročno obnavlja svetle in temne podobe iz svojega otroštva, mladosti in zrele dobe. To žarišče njegovega življenja, iz katerega se spet razširjajo žarki svetlobe, ki posebej razsvetljujejo najpomembnejša obdobja njegove življenjske poti, kaže na samosvojo in, posebno ko gre za ekonomijo jezika, učinkovito strukturo romana. Jukićeve sveže in pogumne misli – tak je tudi njegov jezik – se prepletajo z njegovimi bolj ali manj uspešnimi prizadevanji, da bi prav s knjigo vplival na odstranjevanje nepismenosti, primitivizma in duhovne lenobe ter tako pomagal "nesrečni in gluhi Bosni" oziroma njenim ljudem. Ne da bi mu bilo žal časa in truda, veliko potuje, ne le od samostana do samostana in ne le po Bosni. To potovanje, kljub temu, da ga nenehno vodijo načela dobrega, ali prav zaradi tega, v "zlih časih" nadaljuje s tavanjem "od ječe do ječe", kot tudi potem vsepovsod. Čeprav mu je pri srcu, v Bosno, od koder je pregnan, ne more, preganjajo pa ga tudi od drugod. Svojim prepričanjem, kljub temu da so se nekatera izkazala za zablode, se ni odrekel. Ostaja vzravn in, kot vsak upornik, sam.

Lovrenovićev roman *Potovanje Ivana Frane Jukića* lahko uvrstimo med potopisne romane ne le zaradi naslova ali poglavij med prologom *Na koncu poti* in *Epilogom: V Dubrovniku 1884, V Fojnici in v Kiseljaku, v Hanu, 1844, V Vrcarju 1850, ... 1851, še v Vrcarju, V Sarajevu 1952, arest, Srečanje na Savi 1851 in Pred koncem, Đakovo 1857*, temveč tudi zato, ker je bil sam Jukić izvrsten potopisec.

Lovrenović je pisal eseje o frančiškanih in frančiškanski literaturi v Bosni, prav tako pa je pisal eseje o potopiscih in potopisni literaturi. Med drugim je avtor eseja *Uvod v branje sodobnega bosensko-hercegovskega potopisa*, ki je objavljen kot spremna beseda h knjigi izbranih potopisov avtorjev iz BiH, leta 1984/85, v isti reprezentativni zbirki, v kateri je izšel ponatisnjen tudi njegov roman *Potovanje Ivana Frane Jukića*, ki je bil medtem leta 1977 prirejen in predvajan kot radijska igra.

Življenjska drama Ivana Frane Jukića in krvavi dogodki v Bosni sredi devetnajstega stoletja, katerih akter je bil tudi on sam, so podobni tistim, ki so se pred nedavnim dogajali nedaleč od nas, tako rekoč pred našimi očmi. Posledice tako enih kot drugih so bile, poleg številnih umorjenih in ranjenih, tudi ugašanje upov, veliko razočaranj ter množice pregnanih. To se v Jukićevih časih ni zgodilo le njemu, pred nekaj leti pa tudi avtorju romana o njem, Ivanu Lovrenoviću, ko je po odhodu iz obleganega Sarajeva živel v Zagrebu. S to razliko, da se je Lovrenoviću uspelo vrniti v Bosno, Jukiću pa to kljub željam in prizadevanjem ni uspelo vse do smrti. Tako kot se podobne želje ne bodo uresničile še marsikaterem pisatelju iz Bosne in Hercegovine, ki že več let živijo v eksilu. Če v vsakem zlu vidimo vsaj nekaj dobrega, bodo morda nekateri med njimi napisali potopisno prozo, ki bo obogatila tovrstno literaturo v BiH, katere predhodnik je bil prav Lovrenović.

Viktor Žmegač je trdil, da je "potovanje eden izmed najbolj priljubljenih motivov v obdobju romantizma", v katerem je Jukić živel. Če je tako, potem bo tudi v našem, čeprav neromantičnem času, motiv potovanja in življenja drugje za mnogo pisateljev iz BiH (kot je to pred leti bil za številne pisatelje iz držav srednje in vzhodne Evrope) tisti, mimo katerega ne bodo mogli. Motiv, ki se bo porajal ne le zato, ker ga imajo radi, temveč predvsem iz življenjske nuje.

Potem ko je tudi sam preživel nekaj podobnega, kot se je dogajalo v Jukićevem razburljivem in tragičnem življenju, ki ga je v romanu opisal, Lovrenović v svojih zadnja leta predvsem publicističnih tekstih Bosne ne idealizira. Toda *njen mrak je njegov mrak*, kot je to bil tudi za Jukića. Jukić je verjel, da je *sveča* v tem mraku. In je to tudi zares bil. Zdi se mi, da človeku, katerega usoda je v rokah sil, ki so močnejše od njega, v, kot pravi Jukić, "mračnem svetu", ne preostane nič drugega, kot da skuša odgnati mrak s svetlobo plamenčka svojega lastnega življenja. Kljub temu, da vemo, da nobena sveča ne gori do jutra.